

ERNESTO LOMA
UNIV. PROFESOR U RIMU

316

38457

ARISTOTELOVO SHVATANJE EKONOMIJE

PREVEO I PREDGOVOR NAPISAO
MIRKO DOBROTA

B E O G R A D

1937

CENTAR ZA INFORMACIJU I
DOKUMENTACIJU DELATNOST
Inv. br. 357
SIGN.

19.33

ERNESTO LOMA
UNIV. PROFESOR U RIMU

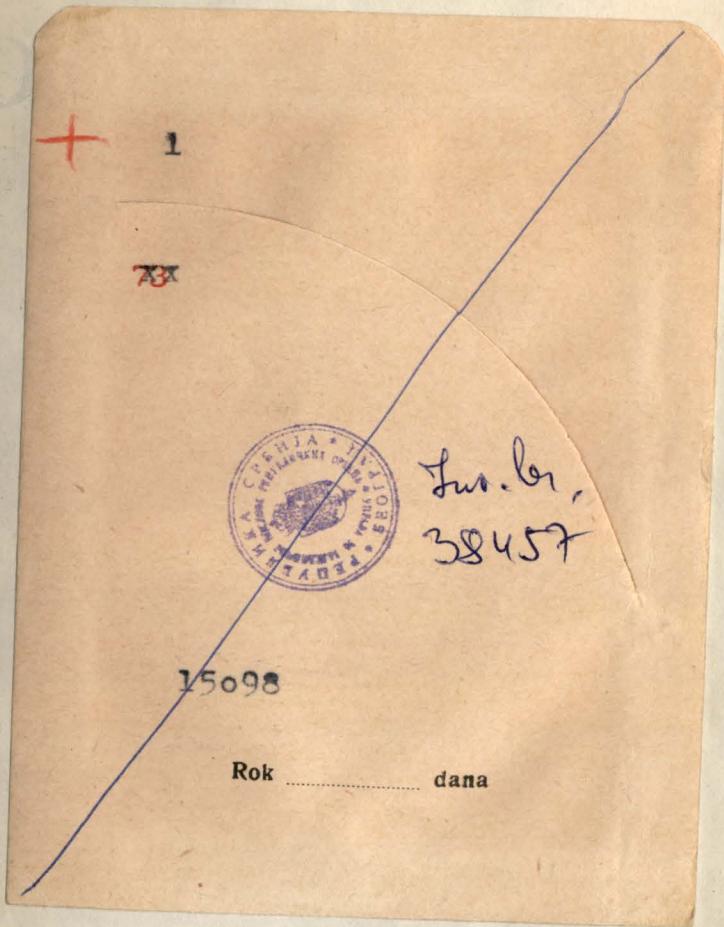
ARISTOTELOVO SHVATANJE EKONOMIJE

PREVEO I PREDGOVOR NAPISAO
MIRKO DOBROTA

B E O G R A D

1937

B E O G R A D
Za štampariju »ZORA« Kosmajska 24. Telefon 29-9-20
Bogomir M. Jovanović štampar, Pop Lukina ulica br. 4.

1 9 3 7

PREDGOVOR

Predajemo našoj javnosti ovu raspravu profesora Ernesta Lame. Preveli smo je na naš jezik u prvom redu radi boljeg i svestranijeg upoznavanja velikog grčkog filosofa Aristotela. On nam je ovde pretstavljen sa jedne strane nama dosad slabo i nikako poznate. I u toliko je ova knjižica originalna. Ali ona je i interesantna i aktuelna, jer tretira ekonomski probleme koji danas, više nego ikad, zaokupiše svet.

Aristotelovo delo je veliko. On je najviše priznat kao »otac logike«. Rezultati do kojih je došao Aristotelo na području logike u čijoj je osnovi postavio silogističku (deduktivnu) metodu, predstavljaju nauku u koju niko do Kanta nije uneo više svetlosti. Tek u novije vreme logika je kročila napred. Aristotelo je najviše raspravljao etičke i političke probleme i on je široj javnosti bolje poznat kao etičar i političar. Etiku smatra za nauku o praktičnoj aktivnosti u koju spadaju moral, ekonomija i politika. Osnova njegove etike je u načelu: sreća je u aktivnosti, naročito u aktivnosti za opšte dobro. Postupanje po razumu je sreća. Od svih etičkih i političkih problema koje je Aristotelo tretirao najznačajniji su za docniji razvitak ljudske misli: moralnost pojedinaca, pravednost kao vrlina nad vrlinama i njen etički zahtev, socijalna moralnost viši, etički razlozi opstanka države kao moralnog organizma i još neki. Njegove misli o prijateljstvu su najbolje što je o tome do danas napisano.

Lama je pravilno uočio izvesan naturalizam kod Aristotela. Mnoge misli velikog grčkog filosofa predstavljaju kamen temeljac na kome će kroz docnije vekove nicati razne naturalističke teorije. U tome što se Aristotelo protivio ukidanju privatne svojine i individualne inicijative vidi Lama aristotelovski naturalizam. To se još bolje da izvesti kod pitanja robova (rob je po prirodi svojoj rob). Ili još bolje iz načela da je čovek društveno političko biće. U daljoj konzekvenciji ove misli Aristotelo dolazi do čitave jedne teorije o društvu i državi: država je prirodna potreba; osnov joj je u prirodi samih ljudi; ona je organska tvorevina. Ovim problemom Aristotelo se dotakao pitanja koje zadire u sociologiju i pravnu teoriju. Aristotelov naturalizam Lama je

najbolje podvukao na onom mestu gde rezimira Aristotelovo učenje i kaže da je on time stavio u centar svoje velike konstrukcije prirodne uzroke društvenog života. Interesantno je da je i Dovani Dentile, filozof aktualista došao do istog zaključka kao i Lama. On je platonsko-aristotelovski idealizam obeležio kao naturalizam. Ali Dentile je spiritualista i odbacuje svako pretpostavljanje realnosti duhu. Lama, međutim naziva ovaj Aristotelov naturalizam sistematskim i optimističnim. On se povodi za tim da »svojina teži da postane opšta ostajući ipak individualna«, dakle, za kultom privatne svojine, i još strahom — Aristotelovskim — od preteranog apsorbovanja pojedinca od strane države, dok baš njegova sredina — Italija — sve više apsorbuje pojedinca.

Aristotelo ima još jednu dodirnu tačku sa sociologijom, ili bolje sa pozitivizmom koji je doneo ovu novu nauku. Ako je biologija osnova sociologije onda svaka sličnost između ovih ulazi u svaku od njih kao njen bitan sastavni deo. U ovom, Aristotelovom primeru to je način ishrane. On tvrdi da od načina ishrane zavisi način života. I to kako životinjâ tako i ljudi. Ovim je Aristotelo ukazao na vezu između biologije i sociologije, vezu koju će tek nekoliko hiljada godina docnije dokazivati t. zv. biološka sociologija. Ovo i još mnoge interesantne stvari koje iznosi Lama — sa njemu svojstvenim lapidarnim i tečnim stilom — o Aristotelovim mislima opravdaće njegovo ukazivanje na izvestan Aristotelov modernizam.

Kao i veći broj filosofa pre i naročito posle Aristotela, tako se i on bavio u svojim spisima pravom i problemima iz pravne teorije i filozofije. *Atinski Ustav* je nesumnjivo dokument pozitivnog grčkog prava i judikature njegovog vremena. U ovom ustavu ima reči i o nepravu kao svesti kod onoga kome je učinjeno, a u *Nikomahovoj Etici* sjajnih misli o pravednosti. *Politika* sadrži mnoga pravna pitanja, naročito podataka i kritike o njemu savremenim političkim konstitucijama. Sve to predstavlja interesantnu gradu, ništa manje od ove iz oblasti Aristotelove ekonomije.

Ekonomске misli velikog grčkog mislioca razbacane nesistematski kroz sve njegove spise, ovako u celini prikazane, predstavljaju kuriozum i za mnoge koji se bave specijalno naukom. Uopšte o Aristotelu kao ekonomičaru veoma je malo pisano. To se najbolje vidi u ovoj knjizi. Od sve literature koju navodi profesor Lama većina dela se odnosi na Aristotela moralistu i političara. Neki su se pisci, istina, dotakli njegovih misli o ekonomiji, ali ne u zasebnoj raspravi, već onako uzgred, raspravljajući uopšte o ekonomiji staroga veka. Kod nas je o Aristotelu uopšte malo pisano, a o Aristotelu kao ekonomičaru — koliko je nama poznato — skoro nikako.

Lama nas s mnogo umešnosti i uspeha vodi kroz Aristotelove misli o ekonomiji i znalački ukazuje na mnoga njegova shva-

tanja koja su originalna ili čak i danas aktuelna. Primera radi da navedemo samo njegovo razlikovanje vrednosti upotrebe dobara i vrednosti razmene (prometne vrednosti), pitanje granica bogatstva ili pitanje produktivnosti trgovine. Ali, to je Lamin posao i mi ne želimo da ga ponavljamo.

Ima, međutim, u ovoj raspravi još nešto što nas interesuje možda isto toliko koliko i Aristotelovo shvatanje ekonomije. To je odnos između nje i sredine u kojoj je ona nastala. Mi smatramo da je od veoma velikog značaja tretiranje raznih ekonomskih pitanja u jednoj sredini — u Italiji — u čiji su centar događaja naročito bačene privredne težnje — priznajemo — ne bez izvesne originalnosti. A nikad možda kao danas nije svet više zaokupljala opšta briga da se organizacija i metode celokupne privredne delatnosti što više usavrše u cilju efikasnijeg i intenzivnijeg zadovoljenja materijalnih ljudskih potreba.

Fašistički preporod Italije dao se svim svojim snagama na privredno jačanje naše siromašne zemlje. Italijanska nauka daje danas najbolje stvari na području ekonomije i prava. Sve što nije u službi privrednog podizanja i snaženja nacije pretstavlja jalov posao. Fašizam hoće pošto poto da bude jedan ideološki ili bolje idealistički pokret. Čitava jedna filosofija (aktualizam) stoji u službi te fašističke ideje: fašizam nisu sobom donele političke, socijalne i ekonomske nužnosti, on je nastao kao ideja po sebi. Današnje njegovo nastojanje na konkretizovanju svoje apriorne ideje — u vidu raznih programskih i praktičnih lutanja — služi mu za glorifikovanje i opravdanje te apriorne ideje. Tako fašistički ideolozi. U stvari to su mere koje život nameće svojom nužnošću. S druge strane fašistički pisci muku muče dokazujući da fašizam nije ekonomski pojam, već politički. A politika je najgrublji život.

U divovskom privrednom naponu koga čini Italija, Laminu raspravu treba shvatiti kao prilog — istina naučnog karaktera — za raščićavanje pojmove iz ekonomije i ekonomske politike. Dovoljno je da pomenemo samo problem autarhije i demografski problem koje Lama doteče i da nam bude jasno da su to dva pitanja prvog reda koje je italijanska ekonomska politika stavila sebi u zadatak. Istina, sprečavanje mortaliteta i favorizovanje nataliteta kako zamišlja Aristotelo je pitanje koje spada u ekonomsku politiku, jer on postavlja to pitanje u odnosu na količinu dobara i pitanje ishrane stanovništva. U Italiji se međutim problem autarhije suprotstavlja demografskom problemu. Demografska politika Italije, — ona je političkog a ne ekonomskog karaktera — prema najnovijim podacima doživela je neuspeh. Jedan dobar deo krvice za to pada i na forsiranje privredne autarhije, koja pogoda najšire potrošačke mase. Po svojoj privrednoj strukturi Italija je upućena na vezivanje za medunarodni proces proizvodnje i razmene. Eksperimentat sa autarkijom, ako je bio diktovan pripremama za rat, ko zna kako bi se pokazao

da je sistem privredne opsade za vreme etiopskog rata bio strožije primjenjen (naročito za naftu i petroleum).

Kako se vidi iz ovih primera, tema ove knjižice je za onoga koji je bude umeo čitati veoma interesantna i aktuelna, iako treći ekonomska načela jedne davne epohe. A ta načela ne treba posmatrati odvojeno od današnjice, jer ukoliko je jača naša sposobnost u oceni i skladu ideja raznih epoha, koje se mimo svega nameću u jednom razumnom kontinuitetu rada i života, utoliko ima više izgleda za pravilnost osnovnih pogleda i rešavanja uvek važnih ekonomskih problema. Jer ovi se nameću nedoljivom nužnošću društvenog razvijatka u sve većoj složenosti i važnosti. Već samim tim ne sme da se prenебрегне njihov smisao s obzirom na izvesna razumna upoređenja maljnih epoha. I sa te strane ovaj prikaz velikog grčkog mudraca zadržava svoju aktuelnost.

Prevodila

3484

MINISTARSTVO KORPORACIJA

Državni potsekretar

Rim, 22 oktobra 1932 X-a

Dragi Lama,

pročitao sam Vaš rad o Aristotelovim mislima o ekonomiji i nalazim da je veoma zanimljiv, jer ukazuje na važnost jedne manje poznate strane izrazite ličnosti velikog mislioca, vičnog, kako Vi kažete, empiričkom posmatranju činjenica i spekulativnom ispitivanju zakona i principa.

U ekonomskom shvatanju vodi nas ovaj rad pojmovima ekonomije i ekonomske politike o kojima se i danas mnogo raspravlja.

Vaš rad postavlja na svoje mesto odnos između Aristotelovog filosofskog sistema i ekonomskog shvatanja i kako ovo proizlazi iz onoga; on nam dolazi u zgodno vreme kao što je ovo, u kome se mnogo raspravlja o filozofiji i ekonomiji, o odnosima između države i pojedinca, o nauci i iskustvu, ukratko, o problemima koji su zadavali mnogo brige Aristotelu i koji su u mnogobrojnim njegovim spisima bili obradivani na interesantan način.

Vi ste dobro uradili, dakle, što ste i pod vidom misli o ekonomiji tačno odredili ličnost jednog od najjačih misilaca antičke obrazovanosti, čije potsećanje — u ovom grozničavom traženju novina može — sa umešnim primenama — da bude još uvek poučno.

Srdačno Vas pozdravlja

BIAGI

ARISTOTELOVO SHVATANJE EKONOMIJE

Aristotelo iz Stagire, sin lekara Nikomaka, živeo je između 384 i 322 pre Hrista, lutao je raznim gradovima grčke i češće svraćao u Atinu, gde se dao na učenje posećujući onu slavnu Akademiju koja je okupljala najbolje mladiće Jelade pod nenadmašivim vodstvom strogog i omiljenog učitelja Platona.

Ukupnost dela koja je Aristotelo ostavio¹⁾ sačinjava najpotpuniji dokaz obrazovanosti njegovog doba i ujedno svedoči o jednom duhu vičnom empiričkom posmatranju činjenica i spekulativnom ispitivanju opštih zakona i principa: a to je glavni i jedino moguć put za onoga koji hoće ozbiljno da se bavi naukom, daleko od uzaludnih tehničkih diskusija koje su ili proizvoljne ili ukazuju na jedno privremeno i nestalno stanovište iz koga je nemoguće izvoditi naučne zakone i principe.

Aristotelo se bavio prirodnim i moralnim naukama, raspravljaо je o neodređenim empiričkim činjenicama i o opštim principima: jednom rečju filosofirao je, jer je njegov duh bio takav i na taj način došao do tolike moći razumevanja i naučnog konstruisanja realnoga, da se može smatrati začetnikom mnogih posebnih nauka. Pa ipak nije dublje prodro u ispitivanju ni jedne empiričke nauke i zato je ostao čovek svoga vremena, bliži sokratovskoj majeutici²⁾ i prožet platonским idejama, nego upravljen na tačno zapažanje činjenica. Ipak se zbog toga, niko neće usuditi da mu ospori mesto u republici naučnika, i ako su već u

1) Diogen iz Laerta tvrdi da se Aristotelovi spisi zavedeni u aleksandrijskoj Biblioteci penju na 146 dela podeljenih na 40 svezaka. Međutim, do nas su doprli samo sledeća: Logika — Fizika — Metafizika — Matematika — Psihologija — Politika — Istorija poetike.

2) Sokratova veština da pomoći spretnih pitanja i odgovora dokući saznanja o pravilnim, istinitim pojmovima. (Prevod).

više navrata sami naučnici pokušali da ga zbace sa filosofskog Parnaša n koji se popeo kao učitelj među »onima koji znaju«.³⁾

Aristotelove misli o ekonomiji su razbacane kroz sva dela koja govore o praktičnoj delatnosti ljudi i tesno su vezane za njegov celokupni filosofski sistem iz koga proističu. Stoga ih je nemoguće razumeti ako ne pođemo bar u izvodu, od ovog opštег sistema, koji pretstavlja jedan sjajan pokušaj da se život obuhvati u svim svojim manifestacijama.

³⁾ Velika gomila rasprava poniklih u toku vekova oko Aristotelovog dela, bilo sa filosofskog gledišta, ili sa gledišta raznih nauka, ne pruža po ovom predmetu ni jedan pokušaj bibliografske orientacije. Schwab koji je 1886 objavio *Bibliographie d' Aristotele* popisao je 3700 izvora i spisak je daleko od potpunosti. Navećemo izvore sa kojima se služimo naročito za slučaj direktnog pozivanja. Za bibliografski uput o Aristotelu navodimo *Aristotele u Enc. It.* Dobro je delo Zeller-a: *La filosofia dei greci*; mogu se konsultovati pored dela opštег karaktera o antičkoj filosofiji od Brandis-a, Wildenband-a, Deussen-a, Ueberweg-a, Praecter-a, Eucken-a; Jowett: *The Politics of Aristotle*, Oxford, 1885; Newman: *The Politics of Aristotle* Oxford, 1887—902; Rotta: *Aristotele*, Milano, 1927; pored klasičnih dela Grote-a, H. Siebeck-a, W. Wallace-a, i onih preporučenih od F. Ravaisson-a, od koga postoji i jedan nepotpun italijanski prevod: *Aristotele*, Firenze. Le Monnier, 1922. Od italijanskih prevoda dela koja nas interesuju naročito su vredna: prevod *Etica Nicomachea* od Carlini-a i *Politica* prevedena od Costanzi-a, oba izdana u Bari-y od Laterza.

Za etiku, pored prevoda i predgovora od Carlini-a navodimo: Zanotti: *La filosofia morale di Aristotele*, Torino, 1883; znatnije su rasprave Goedekemeyer: *A. praktische Philosophie*, Leipzig, 1922; Zucante: *Aristotele e la morale*, Firenze, 1926.

Za politiku mogu se konsultovati, pored navedenih: Filomusi Guelfi: *La dottrina dello Stato nell' antichità*, Napoli, 1874; P. Janet: *Histoire de la science politique*, Paris, 1887.

Manje su za preporuku prevodi *Politica* od Segni-a i Ricci-a, kao i onaj francuski od Thurot-a i onaj engleski od Jowett-a.

Zbir izvadaka iz *Politica* objavljen je isto od Laterza pod naslovom: Aristotele: *L' individuo e lo Stato* u redakciji V. Costanzi-a čija je uvodna glava da čitati sa mnogo koristi.

U svakom slučaju mogu se konsultovati Aristotelova dela u izdanju berlinske Akademije nauka. Ima pet knjiga objavljenih između 1831—1870; prve dve u redakciji Bekker-a su dela na grčkom (zadržan je najvažniji tekst), treća su latinski prevodi, četvrta sholie, peta odломci i *Index aristotelicus* od Bonitz-a.

U svakom slučaju mogu se konsultovati Aristotelova dela u izdanju berlinske Akademije nauka. Ima pet knjiga objavljenih između 1831—1870; prve dve u redakciji Bekker-a su dela na grčkom (zadržan je najvažniji tekst), treća su latinski prevodi, četvrta sholie, peta odломci i *Index aristotelicus* od Bonitz-a.

U svakom slučaju mogu se konsultovati Aristotelova dela u izdanju berlinske Akademije nauka. Ima pet knjiga objavljenih između 1831—1870; prve dve u redakciji Bekker-a su dela na grčkom (zadržan je najvažniji tekst), treća su latinski prevodi, četvrta sholie, peta odломci i *Index aristotelicus* od Bonitz-a.

U svakom slučaju mogu se konsultovati Aristotelova dela u izdanju berlinske Akademije nauka. Ima pet knjiga objavljenih između 1831—1870; prve dve u redakciji Bekker-a su dela na grčkom (zadržan je najvažniji tekst), treća su latinski prevodi, četvrta sholie, peta odломci i *Index aristotelicus* od Bonitz-a.

U svakom slučaju mogu se konsultovati Aristotelova dela u izdanju berlinske Akademije nauka. Ima pet knjiga objavljenih između 1831—1870; prve dve u redakciji Bekker-a su dela na grčkom (zadržan je najvažniji tekst), treća su latinski prevodi, četvrta sholie, peta odломci i *Index aristotelicus* od Bonitz-a.

U svakom slučaju mogu se konsultovati Aristotelova dela u izdanju berlinske Akademije nauka. Ima pet knjiga objavljenih između 1831—1870; prve dve u redakciji Bekker-a su dela na grčkom (zadržan je najvažniji tekst), treća su latinski prevodi, četvrta sholie, peta odломci i *Index aristotelicus* od Bonitz-a.

U svakom slučaju mogu se konsultovati Aristotelova dela u izdanju berlinske Akademije nauka. Ima pet knjiga objavljenih između 1831—1870; prve dve u redakciji Bekker-a su dela na grčkom (zadržan je najvažniji tekst), treća su latinski prevodi, četvrta sholie, peta odломci i *Index aristotelicus* od Bonitz-a.

Pošto se Aristelo razišao sa Učiteljem po onoj neodoljivoj unutrašnjoj potrebi koja se već bila ispoljila kod Ksenokrata, proširio je sferu naučnog znanja obuhvativši ne samo ispitivanje večnih ideja, nego i iskustva: »ideje za sebe ne objašnjavaju fenomene, one su suvišan duplikat stvari.«

Ukupnost Aristotelovog shvatanja interesuje nas naročito u cilju našeg ispitivanja u trima svojim osnovnim momentima koji se odrazuju u logici, etici i politici.

Logika je neophodan uvod u celokupan Aristotelov sistem i sadrži u sebi začetke metodologije.

Po Aristotelu ima deset kategorija koje iscrpljuju sve oblike realnoga⁴⁾, i kako svaka stvar označava jedan realni pojam treba da se povede bar pod jednu od ovih kategorija.

Tačnost sudova sastoji se u podudarnosti sa redom stvari, po kome tačnost saznanja ne može biti protivna stvarnosti. Saznanje proizlazi iz idealnog reda stvari, koji ide od roda ka vrsti, ka individuama, posretstvom silogizma sa kojim se od jednog opštег pojma izvodi jedan posebni pojam preko interferencije jednog opštег izraza.

Svaki dokaz koji se izvodi iz opštih istina ka posebnim, svako deduktivno rezonovanje, u stvari nije nego niz zaključaka. Tako osim ove metode dokazivanja ima i jedna druga koja ide obrnutim putem od pojedinosti ka opštem preko indukcije. Aristotelo ipak više voli deduktivno saznanje kao vrednije i kome čovek mora težiti u koliko je deo božanskog razuma.

Logika je metoda rezonovanja i služi za indukciju i dedukciju; ali samo misao, u koliko je teorijska aktivnost u mogućnosti je da sazna realnost, a volja, u koliko je praktična aktivnost u mogućnosti je da kultiviše vrlinu i ostvari dobro.

⁴⁾ Supstanca, kvantitet, kvalitet, relacija, mesto, vreme, dispozicija, imati, činiti, trpeti.

Etika i politika se odnose na individuu u sferi individualne i socijalne moralnosti, to jest na praktičan život.⁵⁾

Iz već izloženih principa u logici izlazi da dobro kome čovek mora težiti u praktičnom životu nije jedan apstraktan pojam već pravo iskustvo same aktivnosti, ili cilj koji se ostvaruje u samom vršenju aktivnosti.

Cilj svake aktivnosti je ostvarenje dobra koje je u svom postignuću praćeno uživanjem. Stoga Aristotelo zaključuje da čovek razvijajući svoju posebnu aktivnost, to jest razum, ostvaruje čovečanski cilj, to jest sreću. Sreća se, dakle, sastoji u vežbanju razuma, a postupati prema razumu je vrlina.

Vrlina u koju se stiže sve druge vrline je pravičnost, i ona je čisto društvena vrlina.

Tako su u samom središtu veličanstvene aristotelovske konstrukcije postavljeni prirodni uzroci društvenog poretka, a u čitavoj spekulaciji Stagiričanina izdiže se i zvate relativna korisnost, ne isključujući ni onu koja zadire u politiku i ekonomiju.

Moralnost pojedinaca se uraznotežava i upotpunjava u državi, moralnom organizmu koji je predmet politike. Država je neophodna ustanova: izvan nje pojedinac ne može postići svoj cilj; grad nastaje po prirodi stvari; čovek je politička zver (*Pol. I, 1; Eth. Nic., IX, 9.*).⁶⁾

Zakonodavstvom i vaspitanjem država preduzima da građanima pribavi maksimum sreće i što efikasnije vršenje vrline.

Kako se vidi, Aristotelo je pre nekoliko hiljada godina pretskazivao genijalnom bistrinom izvesna stroga zapažanja koja bi se i danas mogla najvati pragmatističkim i storicističkim.

Dobar deo ove aristotelovske doktrine ima još i danas vrednosti; iako joj nedostaje jedna stroga sistematizacija ona nam je za ciljeve ekonomске nauke ipak predala skup različitih zapažanja i jedan organski začetak društvenog organizma, da zasnujemo jedno korisno područje ispitivanja i izvođenja kako bi rekonstruasali ekonomsko shvatanje jedne davne epohe, izražene od njenog najvećeg pretstavnika.

⁵⁾ Ovde vredi preneti sledeću Fiorentino-vu napomenu: »Premda su etika i politika povezane, u suštini ne čine nego samo jednu nauku. Greši oni koji su mislili da se etika bavi individualnim vrlinama, a politika građanskim vrlinama; za Aristotela nema vrline izvan zajedničkog života. Ove dve grane imaju pre takav odnos da politika nastoji da oživotvori ono što etika opisuje kao čisto znanje; ono što nazivaju etikom — kaže Zeller — to je čista etika; politika je primenjena etika.« (*Man. di storia della Fil. I. XIII.*)

⁶⁾ »Čovek je po prirodi političko biće.« (*Eth. I. 7.*)

3. **Položaj ekonomije u Aristotelovom sistemu.**

Pošto smo ukratko izložili sistem mišljenja velikog Stagiričanina, pre nego što se upustimo u analizu njegovih pojmove koji se odnose na ekonomiju, vredno je da se upitamo koje место prema Aristotelu ona zauzima u sistemu nauka.

Po Aristotelu je najozbiljnija ona klasifikacija nauka koja se podudara sa mogućim načinima razvitka jednog razumnog bića. A pošto ima tri takva načina: nauka — praksa — umetnost (znanje, delovanje, stvaranje), sledstveno ima tri osnovne skupine u koje dolaze sve nauke: nauke o proizvodnji, o delovanju, i o razmišljanju.⁷⁾

Nauke o praksi dele se dalje na tri dela: nauke o upravljanju pojedincem, porodicom i državom; moral, ekonomija i politika.

Po toku sukcesije moral prethodi ekonomiji i politici, pošto ove iziskuju iskustvo višeg stupnja (*Eth. Nic., I, 4; Polit., I, 3; Oeon., I, I*); u stvari, prema Aristotelu, da bi se pridržavali jednog didaktičkog kriterija treba preći sa saznanja o pojedincu na saznanje o porodici i državi, jer se preko saznanja o najmanjem dolazi do saznanja o najvećem (*Oeon., I, 1; Polit., I, 3*).

I pored toga Aristotelo tvrdi da se u sistemu mišljenja ide ebrnutim putem i zato se država afirmiše kao preduslov porodice, porodica kao preduslov pojedinca, politika pak kao preduslov ekonomije a ekonomija morala (*Eth. Nic., VI, IX; Polit., I, IX*).

»Ako država ne može postojati bez porodice i porodica bez pojedinca, i kako čovek nema svog savršenstva pa prema tome ni svog moralnog principa, koji je u porodici i najzad u državi čiji je građanin; tako je u logičnom sistemu država prethodila porodici a porodica pojedincu, politika ekonomiji a ekonomija moralu.« Tako piše Ravaission pozivajući se na iste stavove *Eth. Nic.* i *Polit.*, cfr. op. cit., cap. II.

⁷⁾ *Top. VIII, 1; Eth. Nic., VI, V; Met. VI, 2; XI, 1, 3, 3.* Aristotelo obično čini podelu na praksi i teoriju, *ibid. II, I, 16.*

Tako politika sadrži u sebi ekonomiju i moral; »pravo imenje celokupne praktične nauke, nije moral, već politika«, (*Magn. Mor.*, I, I. *Rhet.* I, II. *Polit.* I, II.).

Po Aristotelu, dakle, ekonomija je praktična nauka, nauka o sretstvima, i jedna determinacija politike. Ali jedno takvo shvatnje lako bi se dalo osloniti na empirizam. Zaista, nauka koja se klasifikuje kao nauka o sretstvima i ne može biti ništa drugo nego jedna empirička determinacija činjenica.

Zato svaka empirička konstrukcija da bi imala izvesnu strogo naučnu vrednost ne treba da bude izvedena iz privremenih, empirijskih i slučajnih postulata, jer se na njima ne zasniva nauka. Radi toga je Aristotelo nužno došao do tvrđenja da politika, nauka o praktičnoj aktivnosti, nije dovoljna sama sebi, da je njen cilj u jednom drugom području saznanja i da stoga praksa završava u spekulaciji (Mag. Mor., I, XXXIV, Eth. Nic. X, VII).

Razlaganje misli o ekonomiji⁸⁾

Celokupan politički život Jelade u Aristotelovo doba razvija se u nekoliko većih centara i teži naročito Atini. Tu se politički i ekonomski život pretstavlja u svoj svojoj dramatičnoj složenosti i već se determiniše preko nekih postupaka koji su sadržavali ispreplitane najznačajnije probleme savremene ekonomije. Indeks cena žitarica na veliko i ograničenje izvoza, zakon o pomorskoj razmeni i uvozne carine, to su mere koje se nameću učenom čoveku na rasmatranje, jer su već u njima sadržani neki najsporniji problemi našega doba.⁹⁾

Pa ipak se kod starih grčkih mislilaca ne nailazi na jednu jasnu i čistu koncepciju o ekonomiji; oni se gube u širokom

⁸⁾ Prvi i jedan od retkih koji su se bavili Aristotelovim mislima o ekonomiji jeste **Belisario Acquaviva**, vojvoda od Atria, koji je umro 1841.

Belisario Acquaviva je ostavio razne spise koji se većim delom nalaze u napuljskoj Narodnoj biblioteci. Od većeg su interesa njegova knjiga: *De Principiis liberis educandis* i dve knjige *Praefatio paraphrasis in Oeconomia Aristotelis*.

Prva knjiga *Paraphrasis* pošto kaže da »multa praeter physicam disciplinam Aristoteles scripsit, quae ac virtutem conducere videbantur: ut sese homines ad bene vivendum natos esse intelligerent, ac post vitae tern:inum boni alicuius, quod post ipsam remanet, partecipes esse defuncti« (»je Aristotelu osim fizike napisao mnogo toga što se odnosi na vrlinu: da ljudi shvate da su rođeni da dobro žive i da posle smrti postanu deonici nekog dobra, koje ostaje i po svršetku života«. Prevod.), bavi se specijalno etikom.

U drugoj knjizi **Acquaviva** se naročito zadržava na rasmatranjima ekonomskog karaktera, ali njegovo teško izlaganje ne doprinosi nimalo razvitu nauke i treba ga razumeti samo kao autorov humanistički zanos.

Od veće su vrednosti ona zapažanja sadržana u ovoj knjizi koja se odnose na poljoprivredu »cuius quidem fructus non inhumaniter non ab invitis (ut in bello sit) sed natura ab ipsa acquiritur« (»čiji se plod ne stiče na nečovečan način, od nepozvanih (kao što se to u ratu dešava), već od same prirode . . .« Prevod.).

Osim toga izlaganju apsolutno nedostaje kritička ocena, i zbog toga nam se čini nedovoljno interesantnim.

9) Obilata je bibliografija koja se odnosi na ovu fazu atinske ekonomije. Naročito porediti: *Boeckh: L'Economia Publica degli Ateniesi i Bibl. st. Economica od Pareto-a*, I, 1; *Gernert: L'appovisionnement d'Athènes en ble au V et au IV siècle u Bibl. de la fac. des lettres de l'Un. de Paris*, XXV, 1909; *Arias: Commercio dei Cereali e prezzi al minuto in Atene u Princ. d'ec. Comm. III.*

području politike i kad im polazi za rukom da preciziraju po neke odlomke misli o ekonomiji, oni to čine samo da bi ih sveli na etička i politička rasmatranja.

U ovoj naučnoj neodredenosti mnogostruko ekonomsko iskustvo Atine obrazovalo je najpovoljniju sredinu za potsticanje jednog ispitivanja koje se odnosilo na nauku o bogatstvu. I zista, iz ovog iskustva crpli su gradivo Ksenofont i Aristotelo, koji su se u svojim političkim spisima posredno bavili ekonomijom, imajući uvek pred očima misao o uređenju države.¹⁰⁾

Aristotelo je nesumnjivo pridavao veliku važnost ekonomskom poretku kao osnovi za upravljanje narodima, ali nije uspeo da apstrahuje čisto ekonomsku stranu od političkih činjenica i njegov je glavni problem ostao problem o odnosu ekonomije i politike.

Aristotelo počinje svoja ispitivanja političke prirode iz ispitivanja ustava, sa primedbom kako sve zajednice teže postignuću jednog dobra, tako i grad i svaka politička zajednica.¹¹⁾

Da bi istakli vrednost ovog procesa biće dobro da se upoznamo sa poreklom stvari.

Po Aristotelu je potrebno da se najpre udruže ona bića koja ne mogu živeti odvojeno jedna od drugih, kao žena i čovek, i oni koji su sposobni za zapovedanje i poslušnost, jer su ovi odnosi neopohodni radi održavanja ljudske zajednice (*Pol.*, I, I, 4).

Ove suprotnosti imaju svoj koren u prirodi, jer je razumno biće zaista po prirodi gospodar i ko ima fizičku sposobnost da izvršava njegove zapovesti potčinjen je i rob. Tako Aristotelo izvodi da se interesi gospodara podudaraju sa interesima roba (*ib.*, I, I, 4).

Tako je, dakle, položaj žene i roba određen od prirode.

Prva zajednica koja proističe iz udruživanja ovih dvaju individua je porodica, kao zajednica koja neposredno odgovara svakidašnjim potrebama života (*ib.*, I, I, 6).

¹⁰⁾ Od Ksenofonta, pored manjih istoriskih i političkih spisa navode se naročito *Economico* i *Delle finanze di Atene*. Oba ova dela nalaze se u *Senofonte Scritti minori*, vol. 2., Napoli, 1901.

¹¹⁾ Za Aristotela pojedinac i grad su izrazi pod koje se mora podvesti svako političko ispitivanje; grad je determinisan pojmom *autarkije*. *Polis* se stoga »ne iscrpljuje unutar gradskih zidina; jer bi se zidovima mogao opasati i Peloponez« III, 3, 12. Grad prema tome nije topografski fakat, već politička stvarnost. Čini nam se da ne treba prihvati napomenu *Wilmowitz*, po kojoj se Aristotelo služi rečju *polis* umesto reči *država* jer mu nedostaje termin da izrazi ovaj pojam: ovde se ne postavlja pitanje izraza, već svakako pitanje istovetnosti pojmove. Uistinu, dovoljno je napomenuti da je zajednice veće od grada Aristotelo objasnio kao osobitost varvarskih naroda, kao što se pojam *polis* po njemu izjednačava sa pojmom *autarkije*, da bi se izvelo da je grad determinisan baš sa svojih političkih, pravnih i ekonomskih osobina.

Dalje, Aristotelo razlikuje *polis* od *simmachia*, koja je zapravo šira zajednica, ali stvorena samo u cilju odbrane i uzajamne pomoći (II, 2, 4). Pošto je dakle, *simmachia* samo savez uslovlijen razlozima slučaja, *polis* mora neophodno sadržavati u sebi samoj sve uslove podobne da održi u životu jndan društveni agregat. Prema tome je sama država *polis*.

Iz udruživanja više porodica nastaje selo, a to je naselje čiji su članovi vezani rodbinskim vezama, i kako je svaka porodica podvrgnuta vlasti najstarijega člana kao kralja i naselja imaju isto uređenje: stoga se obrazuje gradovi kojima je u početku upravljao kralj (*ib.*, I, I, 7).

Prva zajednica koja ima potpun ekonomski karakter jeste grad, koji je nastao iz udruživanja više sela; on je dovoljan sam sebi i jeste ustanova kojoj prirodno teže i porodica i selo.

U gradu se ostvaruje načelo autarkije: biti dovoljan sam sebi, što je njegov glavni cilj. I zato je za Aristotela očigledno: da grad pretstavlja jedan prirodan fakat i da je čovek po prirodi društvena životinja: tako da je čovek izvan svake građanske zajednice, po prirodi a ne po udesu, biće iznad ili ispod čovečanskog, kao onaj koga Homer naziva.

»lišenim domovine, zakona i ognjišta«.¹²⁾

Zamišljen izvan društva, čovek bi stalno težio borbi i otimačini i stoga bio protivan svakom građanskom poretku, dok se čak i kod životinja primećuje izvestan princip društvenog uređenja i mnoge od njih žive u čoporima: zato već po Aristotelu u stvarnosti ne može da opstane usamljen čovek.

Osećanjem o tome šta je pravedno a šta nepravedno, šta dobro a šta rđavo, čovek se razlikuje od životinja: prema tome moralni zakoni čine od čoveka više biće koje se u odnosu prema ostalim živim bićima odlikuje od njih.

To su oni isti osećaji bez kojih nema života u društvu, zato ko nije sposoban da živi društvenim životom »ili je divlja zver ili je bog«, to jest ili jedno niže biće, u koliko je lišen onih osećaja koji odlikuju čoveka, ili jedno sasvim više biće od našeg čovečanskog.

Prvi čovek koji je udario temelj gradu bio je čovek najveće vrline, i samo vrlinom čovek može sve svoje osećaje i moći kojima ga je priroda obdarila upraviti na postizavanje dobra. Vrlina je sretstvo za ostvarenje pravednosti, a ova je osnov i uslov svakog ljudskog društva (*ib.*, I, I, 12).

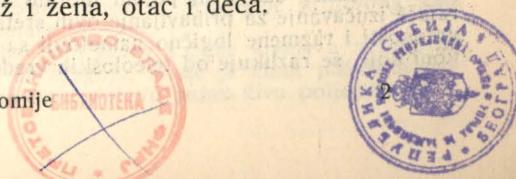
Iz ovih pretpostavaka Aristotelo izvodi pojam o pravu kao normi o zajedničkom društvenom životu, koji se ogleda u determinaciji pravednosti.

Pošto je tako pretpostavio da svaki grad nastaje iz sastava porodica, Aristotelo smatra za potrebno da se o ekonomiji raspravlja kao o upravljanju porodicom.

Porodica može biti potuna ili ne: potpuna je ako je sastavljena od robova i slobodnih članova. U svakom slučaju se u svakoj porodici susreću osnovni odnosi između prvih članova, a to su: gospodar i rob, muž i žena, otac i deca.

¹²⁾ *Pol.*, I, 9.

Aristotelovo shvatnje ekonomije

Iz ovih se odnosa rada pojma starešinske vlasti gospodara nad robom; supružničke vlasti muža nad ženom; očinske vlasti oca nad decom (*ib.*, I, II, 1, 2).

U okviru ovih osnovnih odnosa određuju se odnosi ekonomskog karaktera, čije izučavanje sačinjava »krematistiku«, koja po jednima izlaže ukratko celokupnu upravu porodice, a po drugima jedan njen znatniji deo (*ib.*, II, 2).

Nakon ovih pretpostavaka Aristotelu pristupa rasudivanju o prirodi raznih odnosa i najpre rasmatra onaj o vlasti gospodara nad robom. Po Aristotelu ljudi su po prirodi robovi ili slobodni.

Gospodar je vlasnik svoga roba koji njemu potpuno pripada: »onaj koji po prirodi pripada drugima a ne sebi samom jeste rob; čovek koji postane rob svojina je drugoga, a svojina je sretstvo za upotrebu« (*ib.*, II, 7), otuda pravo gospodara da se služi robom kao sretstvom za upotrebu, t. j. kao elementom svoje svojine.

Razlika između gospodara i roba potiče još od rođenja, pošto su neki ljudi skloni zapovedanju a drugi poslušnosti: i jedno i drugo je potrebno i korisno za opstanak i razvitak družvenog života.

Rob je lišen viših osobina duha i najbolje što može da učini jeste da se podvrgne vlasti gospodara, jer je pravo i korisno da bude poslušan.

Rob je deo svojine i kao takav predmet proučavanja krematistike koja se upravo i bavi svojinom.

U odnosu prema slobodnim ljudima »korisnost domaćih životinja i robova malo se razlikuje; i jedne i druge, domaće životinje i robovi, od pomoći su nam u stvarima potrebnim za fizičko održanje« (*ib.*, II, 14).

Ostale napomene i razlike koje čini Aristotelo u pogledu robova više su čisto pravnog i političkog karaktera i jedva je primetna njihova veza sa ocenama ekonomskog karaktera.¹³⁾

* * *

Raspravljujući neposrednije o krematistici Aristotelo se najpre pita da li je ona isto što i ekonomija, ili nešto drugo; da li je jedna njena pomoćna nauka, ili je podređena i u tom slučaju:

¹³⁾ U ovom delu Aristotelovog raspravljanja prvi put se javlja pojma svojine kao »sretstva za upotrebu«. Kad je jednom došao do tog pojma, pod kojim se podrazumeva onaj iz ekonomije kao nauke o sretstvima, Aristotelo se vraća na razmišljanje o teleološkim vrednostima i zato dopušta da mu izmakne mogućnost jedne prave i originalne ekonomске rasprave. »Sretstvo za upotrebu« je jedno određivanje pojma koji nije opovrgnut ni u starini; pošto je jasno dao ovaj pojam moralno se odmah odvojiti jedno odgovarajuće izučavanje za pribavljanje ovih sretstava, i onda bi se problemi rada, vrednosti i razmene logično nametnuli sa jednim svojim sopstvenim zadatkom koji se razlikuje od teleoloških vrednosti morala i politike.

da li je u odnosu »pravljenja ladića za veština tkanja, ili kao veština pravljenja metala za vajarstvo« (*ib.*, I, III, I).¹⁴⁾

Po Aristotelu krematistika se bavi pribavljanjem dobara, ekonomija iskorišćavanjem istih i u toliko nisu dve podudarne nauke.

Ali, ako krematistika čini jednu granu ekonomije ili jednu sasvim različnu delatnost, pre je obrnuto, i onda Aristotelov sud po ovom predmetu nije lišen podrobnosti, što ponekad znači nedostatak u jasnoći njegovog shvatanja. Zaključci pak do kojih on dolazi sastoje se u razgraničavanju pojma krematistike u odnosu na novčanu ekonomiju, kojoj moralista i političar nije mnogo sklon.

Pratimo Aristotela u njegovom izlaganju. »Svojina i bogatstvo obuhvataju različite delatnosti, tako da se najpre treba upitati da li poljoprivreda čini jednu granu ekonomije ili jednu strogo odvojenu delatnost i uopšte da li briga za pribavljanje hrane i posedovanje iste čine deo ekonomije. Ali postoji mnogo vrsti hrane i stoga više oblika života među ljudima i životinjama. Pošto nema života bez hrane to i razlike u hrani stvaraju izvesnu različitost u životu životinja: na pr. u divljem stanju neke životinje žive udružene, druge usamljene, prema tome kako im jedan ili drugi način služi za opstanak, jer su jedne mesožderi, druge biljožderi, treće ljudožderi i upravo zato je priroda odredila način života, svake vrste prema lakoći pribavljanja hrane po sopstvenom izboru« (*ib.*, III, 2, 3).

I među ljudima ima mnogo razlika koje potiču od njihovog načina života: najleniji su nomadi,¹⁵⁾ drugi žive od lova crpeći sretstva za život iz pljačke polja ili od ribolova ako žive pokraj jezera, reka ili mora, ostali još od uništavanja ptica i šumske divljači. Ipak većina ljudi crpe iz zemlje sretstva potrebna za život (*ib.*, III, 4).

Tako su, prema Aristotelu, određeni načini egzistencije u kojima čovek oseća potrebu samo za prirodnim silama, ne podrazumevajući tu trgovачke odnose: skitništvo, zemljoradnju, pljačku, ribolov, lov i one delatnosti koje proizlaze iz smese ovih prvobitnih načina pribavljanja hrane.

Prema tome su svim živim bićima od prirode osigurana potrebna sretstva za život, i sve što treba da učine jeste da ih pribave u posed. Otuda, po Aristotelu, treba u svakom slučaju umeti centiti sledeće načelo: »da korenje služi životinjama a životinje ljudima, da domaće životinje služe za upotrebu njihove snage i za hranu koja se dobija od njihovog mesa, divlje životinje, u

¹⁴⁾ »Na svaki način nisu pomoćne, ier prva priprema oruđa, druga gradivo; pod gradivom podrazumevam osnov za pravljenje proizvoda, kao za bojadžiju vunena tkanina, za vajara bronza«.

¹⁵⁾ »Zaista, nekažnjeno pribavljaju hrani i gube vreme u neradu sa stokom; ali su prinudeni da idu za blagom, kome je zbog pašnjaka potrebna promena mesta, i tako obavljaju gotovo jednu živu poljoprivredu«.

većini slučajeva da nas snabdevaju hranom i svim ostalim vrstama potreba, kao odelom i orudem» (*ib.*, III, 7).

Iz ovog načela Aristotelo izvodi zaključak da ako priroda ne čini ništa nepotpuno ni uzaludno, potrebno je da učini sve za ljude, korenje, životinje, robe. Zato je i opravdan rat kao prirodno sretstvo pribavljanja, bilo prema životnjama bilo prema onima koji su rođeni za poslušnost a neće da se pomire sa svojom sudbinom.

Po Aristotelu pravo bogatstvo se sastoji iz množine sretstava kojima nas je priroda snabdela, nasuprot kojih je naša granica pribavljanja ograničena (*ib.*, I, III, 9).

Osim ovog načina prirodnog pribavljanja ima i jedan drugi koji tačnije određuje predmet krematistike, a razlikuje se od prvog što je onaj istovetan sa prirodnim postupcima a ovaj je pre rezultat iskustva i umešnosti.

Zaista, svaka svojina može da služi dvama ciljevima od kojih se iedan sastoji u upotrebi a drugi u razmeni. Razmena je uslovljena činjenicom da ljudi jedne stvari imaju u izobilju a druge da im nedostaju.¹⁶⁾

Ali, po Aristotelu, celokupna razmena nije predmet krematistike, sitna trgovina na pr. spada u prirodne postupke ekonomije. Razmena zaista nužnih stvari, kao žita i vina na pr., kako se praktikuje među varvarskim narodima, nije protivna prirodi, niti spada u krematistiku, jer je njen cilj da zadovolji najneposrednije prirodne potrebe. Pa ipak se iz ovih osnovnih i nužnih

16) Primedba da dobra mogu služiti za upotrebu i za razmenu nije navela Aristotela na pojам vrednosti upotrebe i vrednosti razmena, kako to čini Totomanc: *Istorija ekonomskih i socijalnih doktrina*, i kako je to potonja nauka odredila i temeljito ispitala.

Prenosimo Aristotelov stav: »Svaka svojina ima dve upotrebe, obe vezane za nju, ali ne na isti način: jedna same stvari, druga ne; tako jedna obuća služi za obuvanje, ali može služiti i za razmenu. U oba slučaja čini se upotreba od obuće; u stvari ko menja obuću za novac ili za hranu koristi se njome, ali ne prema njenoj posebnoj nameni, jer obuća nije pravljena za razmenu» (*Pol.*, I, III, 11).

Aristotelo je očigledno imao u vidu tip idealnog društva koje je već bilo van istorijske stvarnosti njegovog vremena.

Zaista, u svakoj dovoljno naprednoj ekonomskoj zajednici specifična namena jedne stvari može biti različita od cilja zbog koga je proizvedena. Uopšte, ko pravi obuću pravi je upravo zbog cilja razmene i kad je to ekonomski rentabilno i uzaludno je ponavljati sada da specijalizacija rada i proizvodnje više ne bi odgovarale sistemu kog je Aristotelo imao u vidu.

Na svaki način pojam vrednosti jednog dobra ne treba brkati sa njegovom upotrebotom. Upotreba jednog dobra može biti potrošnja ili razmena. Vrednost je uvek jedna »veličina osnovnog reda, a to je »stopen želje za posedovanjem i uživanjem jedne stvari« (Beninii), i samo u koliko se ova osnovna veličina ispoljava u kvantitativnim izrazima, ili kako se određuje u empiričkim i objektivnim merilima »može biti pretstavljena, od slučaja do slučaja, pomoću jednog drugog dobra datog u razmenu«.

Ovaj pojam vrednosti kao veličine psihološkog reda može se izvoditi iz čitavog Aristotelovog raspravljanja. Razmena je prema Aristotelu, u stvari određena iz potrebe za zadobijanjem onih dobara koja nam nedostaju i koja trebamo, i stoga mera razmene biće intenzitet naše potrebe, t. j. jedna osnovna veličina.

razmena izvodi prava i čista krematistika, kako priznaje sam Aristotelo (*ib.*, I, III, 13).

Stvarno sa umnožavanjem potreba, sa neprestanom i ponovnom podelom vrsti delatnosti i proizvodnje, sistem razmene postaje sve složeniji. Uvoz i izvoz se povećavaju. Tako nastaje potreba za jednim sretstvom razmene koje bi od svih bilo lako prihvatljivo a isključilo bi često veliku teškoću usled potrebe prenošenja svoje robe da bi prema prirodnom rasporedu postala predmet razmene.

Stoga se morao odrediti jedan predmet koji bi po sebi koristan bio i podesan za rukovanje u potrebama života: na primer gvožde, ili srebro, ili bilo koji predmet u početku određen samo po veličini i količini, zatim bolje označen sa dodatkom jednog naročitog otiska, koji bi se stavio kao znak razpoznavanja vrednosti (*ib.*, III, 14).

U ovoj fazi razvitka razmene nastala je, prema Aristotelu druga vrsta krematistike, t.j. čista i prava trgovina, najpre u jednom jednostavnom obliku, zatim sve složenijem u koliko se uvećavalо iskustvo izvora i načina optičaja podešenih na umnožavanje dobiti.

Stoga se krematistika sve sistematičnije organizuje u onom delu ekonomске nauke koji se pre svega odnosi na novac, i ima specijalan zadatak da ispita sretstava za pribavljanje bogatstva. Ali, bogatstvo se uvek ne poklapa sa količinom novca. Ponekad je novac samo ugovor, i ne sadrži nikakav siguran i čist osnov bogatstva: sa promenom ugovora na kojem je zasnovan, novac gubi vrednost i više nije sposoban da pribavi nužne stvari; tako da i ako imate novca u izobilju možete ostati bez potrebnih stvari, i Aristotelo navodi na ovom mestu legendu o kralju Midasu, koji je video kako se pretvara u zlato sve ono što mu je bilo nužno za potrebe života a ipak umire od gladi pored tolikog bogatstva. Zato imaju pravo oni koji se staraju da pribave pored novca izvesno bogatstvo stvari.¹⁷⁾

17) Vredna su pažnje Aristotelova zapažanja o novcu, koji nastade iz nemogućnosti prenošenja predmeta određenih za razmenu u prirodi. Zato se morao dati i uzeti za razmenu jedan predmet koji bi po sebi koristan bio i podesan za rukovanje u potrebama života.

Po Aristotelu, dakle, postoje dva rekvizita kojima mora odgovarati svaki novac: da je koristan po sebi i podesan za rukovanje. Da bi se razmena još više olakšala morao se utisnuti na novac znak njegove vrednosti i tako osloboditi menjače stalnog merenja.

Pošto se jasno utvrdila mera i oznaka bogatstva, moral je izgledati relativno laka mogućnost nagomilavanja bogatstva u beskončnost; a kako je taj način pribavljanja bio predmet krematistike, to je Aristotela navelo da osudi krematistiku kao jedan neprirođan sistem i sretstvo korupcije i borbe među ljudima.

Krematistika se skoro izjednačuje sa trgovinom: obe teže umnožavanju dobiti (*Pol.*, I, III, 16).

»Ponekad novac izgleda prazna stvar a samo dejstvo ugovora kao nešto neprirođeno, jer oni koji se njime služe umanjuju mu vrednost menjajući je i on više ne služi za pribavljanje potrebnih stvari; tako da se i pored izobilja novca može ostati bez nužne ishrane« (*ib.*, I, III, 16).

Zaista prirodno bogatstvo je različita stvar od krematistike; prvo je proizvod »kućnog gazdinstva«, druga je koeficijenat bogatstva koje proističe iz razmene, čiji je osnovni uslov novac: osnov i cilj same razmene (*ib.*, I, III, 17).

Na ovom mestu Aristotelo se zadržava na pojmu granica bogatstva.

Bogatstvo koje proizlazi iz krematistike, t.j. iz razmene, iz trgovine, nema granica, jer veštine za postizanje svog cilja neznaju za nikakvu granicu: naprotiv, sretstva podešena za postizanje cilja su ograničena, jer je granica nastala iz same potrebe za koordiniranje sretstava cilju: tako ova veština, krematistika, nema granice cilju, a cilj se sastoji u bogatstvu i sticanju dobara» (*ib.*, I, III, 17).

Ekonomija ima različit cilj od krematistike i ima nasuprot ovoj izvesne granice, stoga i ako s jedne strane može izgledati da svaka vrsta bogatstva ima izvesnu granicu, vidimo naprotiv, da u stvari svi oni koji hoće igdustrializaciju nastoje da uvećaju do beskonačnosti svoj novac.

Krematistika i ekonomija imaju isti predmet izučavanja u koliko se obe bave upotrebom svojine; ali dok krematistika ima za cilj umnožavanje novca, ekonomija nasuprot nastoji da zadovolji potrebe porodice. Prema ovoj sličnosti mislilo se da i ekonomija stavlja sebi u zadatak nagomilavanje bogatstva; otuda su mnogi smatrali za nužno da sačuvaju ili uvećaju do beskonačnosti stečeno bogatstvo.

Prema ovoj dispoziciji rada se osećaj života radi života, a ne radi dobrog života.

Život radi života jeste želja koja nema nikakvih granica. Međutim, oni koji žele dobar život teže zadovoljenju fizičkih uživanja, a pošto to zavisi od sretstava kojima se raspolaze, sve ljudske brige stiču se oko načina pribavljanja bogatstva.

Po Aristotelu uživanje se sastoji u preobilju dobara;ako se ono ne može postići pomoću krematistike pokušava se na dru-

Zapažanja navedenog pasusa sadržavaju u osnovi čitavu jednu teoriju o novcu, kako je docnije utvrđena.

Zato treba zabeležiti da prvi rekvizit pridat novcu od Aristotela, t. j. onaj o njegovoj unutrašnjoj korisnosti prestaje čim se dode do određivanja otiska, do momenta kad smatramo da bi vrednost kovanog metalra mogla isključivo zavisiti od jednog vladaočevog zakona, u tom slučaju novac je samo proizvod samovolje i stoga se njegova vrednost menja čim nestane samovolje od koje proizlazi.

Ali Aristotel ne iznosi da vrednost novca ne zavisi samo od onih koji se njime služe, nego i od uslova na tržištu u kome se vrši obrt. Često izobilje novca podiže cenu a da se zato ne svodi na povećanje bogatstva: greší Serra koji je preduzimao da ispita kako »da postanu bogate zlatom i srebrom zemlje u kojima nema rudnika«. U Aristotelovom zapažanju je nejasno uputstvo o mogućnosti pribavljanja novca, sa kojim je otisao u krajnost: »tako da se i pored izobilja u novcu može ostati bez nužne ishrane«.

gi način i uz pomoć svih oprobanih i korisnih snaga kojima se raspolaze (*ib.*, I, III, 20).

Aristotelo upotrebljava reč »uživanje« u odveć širokom i opštem smislu, jer se inače ne bi moglo razumeti kako se ono može sastojati u »preobilju dobara.«

U stvari, uživanje se ne sastoji toliko iz preobilja dobara koliko iz razumne i primerne upotrebe koju od njega treba umeti činiti.

Otuda Aristotelo objašnjava pitanje da li krematistiku treba da izvodi starešina porodice ili magistrat i zaključuje da je moraju izvoditi oboje, „jer kao što politika ne stvara ljudе, nego ih uzima iz prirode i koristi se njima, tako treba da priroda obradom zemlje i iskorišćavanjem morâ ili na drugi način pruži hrani, a starešina porodice raspolaze njome kako treba; tako isto nije veština tkača da baš on pravi vunu, već da se služi njome i da raspoznae dobru i prikladnu vrstu od rđave i neprikladne.« Kad bi bilo drugčije pitali bi se zar ne bi i medicina, kao i krematistika, mogla zameniti ekonomiju. Jer treba želeti dobro zdravlje članovima porodice, kao što treba da žive i da imaju ono što im je potrebno. S jedne strane zdravstvena briga članova porodice i grada pripada starešini porodice i magistratu, a s druge to spada u specijalnu nadležnost lekara: isto se tako može na jedan način, staranje oko bogatstva ostaviti starešini porodice, a na drugi način dodeliti jednom pomoćnom organu. Nada sve je potrebno kao što je gore rečeno, da priroda pruži neophodna sretstva, jer iz nje mora proizići hrana za bića koja ona rada. U stvari svakome od rođenja ostaje za ishranu ono što pretiče tvorcu. Zato je krematistika i po prirodi pristupačna svima, jer je kako rekosmo dvoguba, trgovacka i domaća, prva potrebna i opravdana a ona druga zasnovana na razmeni i s pravom prezrena, jer nije prirodna, već je posledica uzajamnog iskorišćavanja, kao što se s pravom zazire od zelenštva, pošto se novac ne bi smeо upotrebiti na drugo nego u cilju razmene.

Novac je postao radi razmene: novac se umnožava iz novca zelenštva koje pretstavlja u većini slučajeva dobit protivnu prirodi (*ib.*, I, III, 21, 22, 23) ¹⁸⁾.

¹⁸⁾ Kao moralisti svih vremena i Aristotelo osuđuje zelenštvo i zazire od njega. Ali se primećuje da kod Stagiritanina ne prevladuju razlozi moralnog karaktera kao kod srednjevjekovnih misilaca, već razlozi koji su u vezi sa finalističkim redom stvari.

Novac je postao radi razmene a kako zelenštvo nije dobit nastala iz jednog akta razmene, ono je uvek protivno prirodi: novac nastao iz novca.

Aristotelo nije posebno raspravio pitanje ulaganja novca na interes jer je smatrao da je zajam na interes jedan od osnova razmene; zato se mora imati u vidu da on nebi prihvatio ovaj sistem ustupanja upotrebe novca na interes, i on bi mu bio protiv prirode, jer pretstavlja novac nastao iz novca.

Pošto je na taj način postavio izvesne teorijske principe. Aristotelo prelazi na rasmatranje praktične strane, t. j. prelazi sa područja spekulacije koje je bezgranično, na područje prakse skopčano sa nužnošću koju treba imati u vidu iznad svega.

Iz ovih rasmatranja crpu se osnovi prave i čiste krematistike; na protiv, ona koja se odnosi na razmenu ima za glavni osnov trgovinu, koja se prema Aristotelu deli na tri grane: pomorsku, suvozemnu i trgovinu na malo. Razlika između ovih grana trgovine jeste u stepenu sigurnosti i visini zarade koje mogu pružiti (*ib.*, I, IV, 2).

Drugi osnov razmene je zajam na interes, a treći nadnica koja se primenjuje na stručne radove ili se daje onima »koji su lišeni svake veštine i mogu da iskoriste samo svoje telo«.

Treća vrsta krematistike pored one »prave i prirodne« i one koja se odnosi na razmenu jeste ona koja se tiče seće šuma i iskorišćavanja rudnika. Ova vrsta krematistike čini sredinu između druge dve, uzimajući učešća u prirodnom bogatstvu i u bogatstvu iz razmene.

Rasmatranje ove delatnosti moglo bi nas odvesti na potanje ispitivanje pojedinih zanata, ali Aristotelo zastaje na jednoj mnogo opširnijoj podeli.

Najvažniji su oni zanati u kojima je ideo slučaja najmanji; najmehaničniji su oni u kojima se fizička snaga najviše troši; najservilniji su oni koji iziskuju maksimalnu upotrebu tela; a najniži su na protiv oni koji svode na najmanju meru delatnost duha (*ib.*, I, IV, 3). U III knjizi Aristotelo se vraća na pojam roba i kaže: »Robovi su oni koji vrše poslove nužne za život jednog pojedinca; oni koji ih vrše za javnost zanatlje su i teti«. U svakoj prilici Aristotelo isto tako podvlači da »u jednoj državi sa dobrom upravom gradani... ne treba da budu zanatlje i trgovci, jer je takav život nečastan i protivan vrlini«.

I Platon u *Zakonima* XII — tvrdi da posao obućara i kočvara ponižava one koji ga vrše, »bedni najamni radnici koji su zbog svog stanja lišeni političkih prava«.

Bilo bi takođe korisno — po Aristotelu — sakupiti zapožanja o razlozima i načinima po kojima neki stiču imetak a drugi

Stagirićanin očigledno ne ulazi dublje u ovaj pojam, koji je bio nužan usled potrebe za jednim zaključkom političko-moralnog poretka. U krajnjoj analizi celokupna krematistika bi se mogla smatrati kao delatnost upravljena na dobijanje novca iz novca. Ali u obavljanju ove delatnosti čovek određuje isvestan skup delatnosti kojima pravda postignuće svog cilja, t. j. povećanje svog bogatstva: to je u stvari staro pitanje koje se odnosi na produktivnost trgovine.

S druge strane ustupanje upotrebe novca pod interes znači i jedan akt razmene. Menja se jedan sadašnji zajam za jedan budući: dobit je cena razmene i nagrada za rizik.

Kao da su bliži stvarnosti oni patrički i skolastički moralisti koji osuduju zelenštvo ne zbog načina na koji se ono vrši, nego zbog mera koju ono dostiže a koja je protivna moralnim zakonima.

ne stiču. Ali on upućuje čitaoca na one koji to naročito izučavaju, i na one koji cene bogatstvo, uvažavanje koje od filosofa ne može da bude preporučeno.

Na primeru Taleta iz Mileta koji je u jednom periodu nemastine, pošto je predviđeo veliku berbu maslina, bio kaparisao sve prese za ulje u Taletu i Kiu i uzeo ih u najam u svojstvu monopolja, Aristotelo pokazuje da filosofi nemaju smisla za bogatstvo, i ako su ti lako mogućnosti da ga nagomilaju (*ib.*, IV, 4, 5).

S obzirom na važnost koja se pridaje ljudima i stvarima, Aristotelo utvrđuje da u kućnom gospodarstvu treba obratiti najveću pažnju na ljude, više zbog njihovih uzvišenih moralnih vrlina, nego zbog bogaćenja; zatim više na slobodne ljude nego na robe, povodom kojih se raspravlja da li pored njihovih radnih i ropskih osobina mogu imati nekih sposobnosti uzvišenijeg karaktera, kao mudrost, hrabrost i pravednost.

U skladu sa izloženim shvatanjima Aristotelo je mišljenja da se može biti sklon jednoj i drugoj hipotezi. Ali pošto je korisnost roba ograničena na stvari potrebne za život, očigledno je da je dovoljan minimum vrline da bi dobro uspeo u svojim poslovima.

»Ali, ako je to istina postavlja se pitanje: moraju li i radnici imati neku vrlinu, jer se često dešava da zbog neumerenosti zanemaruju svoje radove. Zar postoji ovde neka naročita razlika? Rob uzima učešća u našem životu, radnik nam nije toliko blizak i priliči mu toliko vrline koliko učestvuje u ropsstvu. Radnik se nalazi u jednom ograničenom ropsstvu, dok je rob po prirodi takav, ali нико nije po prirodi obućar ili zanatlja. Očigledno je, dakle, da je gospodar uzrok ovakvog robovog stanja, ali u svom svojstvu gospodara bez podobnosti da bi ga mogao poučiti u izvođenju pojedinih poslova. Stoga greše oni koji izbegavaju da robe pouče razboru i veruju da treba samo da im zapovedaju. Naprotiv, treba ih opominjati više nego decu (*ib.*, I, V).«

U drugoj knjizi *Politike* Aristotelo ispituje razne političke konstitucije u cilju da bi odredio koja je najbolja za onaj narod koji bi uspeo da stvori jedan oblik po svom uzoru. Iz ove knjige mogu se crpiti izvesna rasmatranja koja bi mogla bolje da objasne ekonomski misli Stagirićanina. Zaista, politička konstitucija koju jedan narod uspe da stvori nije nezavisna od svog ekonomskog uredenja: političko uredenje kao i ekonomsko obrazuju dva gledišta jedne stvarnosti i samo se apstraktno mogu posmatrati odvojeno.

Pošto svaka konstitucija prepostavlja jednu zajednicu i kako je nemoguće da svi gradani ne budu uzajamno vezani interesom, Aristotelo se na prvom mestu pita da li će grad morati usvojiti jedan komunistički poredak, ili će ga primiti u izvesnim granicama (*Pol.*, II, I, 2).

Pre nego izričito prilazi ovom problemu koji se postavlja u osnovi svakog ekonomskog i socijalnog poretka u koliko se politički posmatra, Aristotelo kritički ispituje političke i utopističke koncepcije najvećih tvoraca antičkih društvenih ideologija.

U Republici Platon se osim zajednice dobara zalaže i za zajednicu dece i žena; Falea Kalcedonije smatrao je pojam o jednakosti imanja svih građana kao najbolji; I podijam iz Euri fonta je zamislio grad od 10.000 stanovnika podeljenih na zemljoradnike, zanatlige i ratnike i prema tome celu teritoriju pode ljenju na tri dela, i to jedan opšti a druga dva: jedan za verske obrede a drugi da se poveri zemljoradnicima; i Sparta, Krit, Kartagina i drugi gradovi imali su politička uređenja koja je Aristotelo kritikovao da bi istakao njihove dobre i rđave strane.

O Platonovom komunizmu raspravlja Aristotelo naširoko, podvlačeći praktičnu nemogućnost zajednice dece i žena; šta više kolektivistički sistem pretstavlja jednu drugu nezgodu, »jer je svakome višeстало до njegovih ličnih interesa nego до javnih; астало му је до ових само kad су у складу са njegovim privatnim interesima« (*ib.*, II, I, 10).

Po Aristotelu svaki će se čovek u Platonovom gradu naći у односу са hiljadu sinova svih građana, од коjih ni jedan ne može да назначи свога oca и stoga se нико neće naročito starati о njima.

Tako će nestati jedne od najjačih spona на којој počiva društvena zgrada; jer su svojina i strast по Aristotelu две glavne побуде за staranje о ljudima. Nije ni moguće да ova dva osećaja postoje и razvijaju se у jednoj republici на komunističkoj osnovi.

Ovoj se diskusiji dodaje traženje najboljeg režima svojine да би се у гранicama mogućnosti zasnovalo najbolje uređenje. Dakle, svojina mora да буде individualna ili kolektivna?

Jedna praznina у тексту нам не dozvoljava да potpuno shvatimo misao Stagiricanina, ali se ipak ta praznina može sa mnogo verovatnoće popuniti из konteksta misli.

Pošto je prihvatio individualističko rešenje с obzirom на bračne odnose и odnose dece prema roditeljima, Aristotelo se pita да ли је preporučljiviji kolektivitet svojine и rente, и traži zaključak raspravljujući о raznim sistemima privatne svojine и о kolektivnom uživanju prihoda, о систему zajednice земље и njenog obradivanja у zajednici, да се при томе uživaju plodovi prema posebnim potrebama или uspostavi zajednica glavnice и rente (*ib.*, II, II, 1).

Zbog činjenice да svako radi за svoju korist, izgleda mu mnogo teže rešenje, problema о boljem režimu svojine radi zajednice života, а пошто не može postojati jedna stalna srazmerna između posla koji se obavlja и naknada koje se otuda izvlače, то će neizbežno izbiti sukobi između onih koji dobijaju veći prihod od vrednosti svoga rada и onih koji dobijaju manji.

Radi ovih и осталих nezgoda Aristotelo je protiv zajednice svojine и zalaže se за sistem на kome se у njegovo doba radilo у Atini, koji bi bio potpomognut dobrim običajima и mudrim zakonima и на тај начин спојio вредности sistema kolektivne и individualne svojine. Tako, iako ostaje individualna, svojina na stoji da postane kolektivna (*ib.*, II, II, 4).

Ostvarenje ovog sistema privatne svojine koji bi bio upotpunjeno dobrovoljnom zajednicom upotrebe zavisi od zakonovadca, да предузме intenzivan rad на političkom и socijalnom vaspitanju, да bi на тај начин ostvario jedinstvo и društvenost у gradu, bez штете по njegove mnogobrojne osnove¹⁹⁾.

Pitanja која je Sokrat podvukao у Platonovoj republici, t. j. pitanja која се односе на zajednicu žena и dece, на kolektivni sistem svojine и на društveni raspored klase raspravljaju се у *Zakonima*, ма да они полaze од другог gledišta да се у њима više ne raspravlja о konstitucijama negо о zakonima preko којих se zajednice pravno manifestuju.

У *Zakonima* kaže Sokrat (737 D) да svojina pojedinca mora достичи granicu која ће му omogućiti живот са свим потребним udobnostima. Ali svi ovi propisi који сачinjavaju један идеолошки stav, nisu prihvaćeni od Aristotela. On обраћа паžњу на историјску стварност која га okružује, ometanu, истинu, teškoćama и недостацима, ali nesumnjivo podesnu за поправку и usavršenje.

Уза sve то Aristotelu ne ide у главу zalaganje за izjednačenje svojine ако се не povede briga и о увеćanju stanovnika, ne ograničavajući zakonski radanje potomstva, под pretpostavkom да ће се neplodnim brakovima uspostaviti ravnoteža.

Bolje bi bilo ograničiti broj građana negо svojinu и одредiti granicu radanja која не би смела да се prekoračи, имајуći у виду све okolnosti које уmanjuju povećanje stanovništva, на пр. pozne и neplodne brakove, prevremene smrti и т. д.: ne ograničiti plodnost značilo bi neminovan uzrok siromaštvu и otuda građanskim neslogama. Svojina treba ceniti не само у односу на pojedinca već и prema državi, и zbog тога treba imati на уму да svojina у državi мора biti dovoljna не само за unutrašnje političke potrebe već и за opasnosti које могу pretiti spolja.

Početak svake reforme sračunate на уklanjanje svih građanskih nesloga, не састоји се prema Aristotelu у izjednačavanju svojina već у stvaranju ljudi sa umerenim strastima и nesklonih prevara: stoga и ovde moralna potreba nalaže ekonomsko određenje.

¹⁹⁾ »Tako svojina teži да postane opšta ostajući ipak individualna. Jer пошто су težnje podeljene neće pružiti priliku за pritužbe jednih protiv drugih, и шта više неће se umnožavati jer ће svako težiti svojoj svojini; и колико бude ovaj sistem više vredeo по vrlini potvrđice se poslovica: међу prijateljima svojine su zajedničke. Plat.: Rep., 424; A. Pol. II, II, 45.

Misli o finansijsama

Profesor atinskog Univerziteta Andreades pokušao je u dva članka²⁰⁾ da istakne Ksenofontov i Aristotelov doprinos začetku nauke o finansijama, pripisujući im raspravu *Economica*.

Smatramo za već rešeno pitanje da raspravu *Economica* ne treba pripisivati Aristotelu; mi na svaki način ne preduzimamo ispitivanje istorijsko-filološke prirode.

Pa ipak da bi pratili Andreadesa u izlaganju njegove studije prihvaćamo za sada njegove pretpostavke.

Ako Ksenofontova rasprava *Ttinske finansije* predstavlja znatan prilog za poznavanje atinske finansijske istorije u IV veku, ipak su Aristotelove misli i zapažanja vredni naučne ocene te još ni danas nisu bez značaja i važnosti.

U drugoj knjizi pseudo Aristotelovoj *Economica*, posvet stvom raznih anegdota i finansijskih mahinacija iznosi se kako su tirani i poglavari četrdeset i jednog grada došli do novca.

Ali osim ovih napomena istoriskog i privremenog karaktera, mogu se izvesti iz rasprave izvesne niže podele sistematskog karaktera.

Pisac deli celokupnu ekonomsku delatnost na kraljevu ekonomiju, ekonomiju satrapa i političku ekonomiju u pravom smislu reči, t. j. onu koja se odnosi na ekonomsku delatnost slobodnih gradova.

Takva podela osnovana na obliku političkog uredenja, kaže Andreades, jeste visoko naučna.

Razlika između satrapske ekonomije i ekonomije slobodnih gradova je čisto finansijske i fiskalne prirode.

Satrapske finansije imaju sledeće izvore: 1) zemlja (*ekphorion*); 2) privatno pokretno bogastvo; 3) carinski porezi; 4) prava nad zemaljskim prometom i tržištima; 5) stočni obrt (*épikarpie*), 6) razni drugi nameti (*épikephalaion cheironaxion*).

Izvori političke ekonomije, naprotiv su sledeći: 1) privatno pokretno bogastvo; 2) trgovina i transporti; 3) *engyklia*.

Ova podela tačno odgovara opštim načelima grčkog javnog prava.

²⁰) O atinskim finansijama od Ksenofonta Andreadesov dopis atinskoj Akademiji, od 10 novembra 1927. Od istog pisca: *La première apparition de la science des finances, y Studi delle sc. giur. e soc. R. Un. Pavia XV*

Stoga izgleda da se politička ekonomija ne bavi neposrednim porezima koji terete zemlju, stoku i ličnosti, jer po fiskalnom pravu stare Grčke svojstvo slobodnog građanina nije moglo biti kompatibilno sa plaćanjem jedne neposredne poreze, koja ne bi bila uslovljena specijalnim razlozima. Svi su nametni slobodnih građana prema državi morali biti svojevoljno priznati od njih samih.

Unutar ove opšte podele susreću se napomene i misli koje su vredne da se zabeleže. Tako tamo gde se traži izjednačenje poreza na zemlju sa pravima na tržištima i gde se smera da se porezima na potrošnju dodaju svi carinski porezi u opšte.

Prema *Economico-u* državne finansije su najveće i najjednostavnije u koliko propisuju samo pitanja opštег značaja, t. j. novac, godišnje dohotke provincija pod upravom satrapa i najzad sva pitanja koja se odnose na broj, prirodu i skupljanje prihoda, čije je nametanje bilo rezervisano centralnoj vlasti.

Značajno je da Aristotelu ističe stalno u prvi red probleme koji se odnosi na novac. Pravo kovanje novca bilo je vidan znak suvereniteta i moralo je biti jemstvo za zdravu i sigurnu valutu, koja bi služila za olakšanje trgovačkih odnosa i za regulisanje plaćanja taksa i poreza.

Ali najznačajniji i najvažniji deo među ovim zapažanjima finansijske prirode jeste onaj gde se traže vrste svih mogućih nameta i njihovo sakupljanje u jednom gradu ili satrapiji.

Ukoliko je ovaj deo dopro do nas nepotpun i dopunjeno mnogim docnjim dodacima, po Andreadesu, najvažnije je imati pred očima u jednom istorisko-finansiskom ispitivanju, »da je jednom umetnutom rečenicom dokončano jedno i do danas sporno pitanje. Znamo da mnogo savremenih pisaca, sa Adolfom Vagnerom, smatra da ostalim razlozima za razlikovanje javnih finansijsa od privatnih treba dodati princip po kome pojedinac svoje prihode treba da podešava prema svojim rashodima, dok država postupa obratno. *Economico* smatra da za privatne finansijsi naročito važi princip da rashodi ne smeju prevazići prihode, ali da to isto važi i za sve tri grane javnih finansijsa i da o tome vredi ozbiljno razmišljati.

»Kako je to dobro rečeno! Bez sumnje da je državi manje dopušteno da živi na hlebu i vodi, kao što to može pojedinac; država treba da se stara za ekonomski i duševni razvitak, kao i za narodnu odbranu. U ostalom, koja je to država koja ne oseća potrebu za isto tako jakom vojskom, sa savršenom nastavom razgranatom mrežom komunikacija, kao što to ima susedna država. Po Vagnerovoј teoriji država bi trebala da se ogradije od rashoda za koje bi mogla tek docnije da nađe izvore za njihovo pokriće. Ova doktrina i suviše primenjena vodila je ubistvenim porezima i očiglednim bankrotstvima do iscrpljenosti. Slušajmo, dakle, antičku mudrost i ne budimo ravnodušni prema budžetskoj ravnoteži.« (Ovaj Andreadesov navod daje Lama na francuskom tj. u originalu. Prevod.).

i njihovo izlaganje u formi odstupanja od opširnijih rasprava političkog i moralnog karaktera, u kojima se nalaze u razbacanom stanju. Jedno ponovno ispitivanje znatnijih pisaca i priznanje prvobitnog političkog jedinstva antičkog grada — u kojem su plamtele borbe, strasti i interesi, ali sve zbog prisvajanja vlasti — upućuju nas na tvrdnju da staro doba nije imalo niti je moglo imati jednu posebnu ekonomsku nauku. Razvitak ekonomske deiatnosti je postojao, jer bez obavljanja takve delatnosti život nije moguć. Ali sve dok ova aktivnost ne pruža izričito svoje zakone i ne sređuje svoja dela prema opštim kategorijama, tako da im istakne zajedničke i različite elemente, i onda ne vrši na tim delima onaj kritičko-analitički i uopštavajući proces koji je moguć samo u jednoj naprednoj fazi mišljenja, sve dotle ne može ni biti govora o jednoj pravoj i čistoj ekonomskoj nauci. Stvarno, samo mnogo docnije kad složena društvena fenomenologija pruži jednu specifikaciju svojih elemenata, politika se razlikuje od morala, ekonomije, prava i t. d.

Tada se počinje izdvajati i obeležavati u isto vreme opasnost suprotna onoj kojom je opterećena antička nauka.

Napred smo rekli da je Aristotelo ostao čovek svoga vremena i ako je ublažio svoje spekulativno stanje jednom širokom i praktičnom intuicijom efektivnih potreba stvarnosti.

Zaista svo njegovo pravdanje i odbrana ustanove ropstva je u duhu njegovog vremena, šta više u ovoj konцепцијi izgleda da učenik Platonove Akademije pribegava veštačkim naporima da bi sačuvao njen ton: političar velik i gorostasan, koji se zanosi »istinskom stvarnošću« kako bi rekao Makijaveli; učitelj Aleksandra Velikog koji se suprotstavlja misliocu trudeći se da dâ jednu teorijsku osnovu onoj svojoj sredini u kojoj su robovi služili kao sretstva i bili izvor bogatstva plemičkih porodica.

Veće naučne vrednosti je ispitivanje o načinima ekonomskog pribavljanja kojih po Aristotelu, kako rekosmo ima dva: pribavljanje prirodnih dobara za njihovu domaću upotrebu i onaj koji potiče iz razmene proizvoda: prvi se može nazvati prirodnim, drugi krematističkim. Ali ovo preciziranje koje je moglo biti dublje i razvijenije u cilju ekonomске nauke, ublažava se i svodi na etička i spekulativna streljenja. Otuda je filosof spreman da osudi krematistiku kao protivnu prirodi i kao sretstvo korupcije, borbe i nezdravih uživanja. Tako se opet javlja onaj naturalizam koji je u osnovi Aristotelove političke konцепције i kog ne može da se osloboди sva potonja peripatetička tradicija.

U glavi Stagirićanina nije trebala da se pojavi logički jasna kategorička razlika između ekonomije proizvodnje i ekonomije razmene, niti se mogla pravdati u svetlosti njegovog veka u kome već trgovci Jelade pristajahu i trgovahu u većim pristaništima Sredozemnog mora, a u Atini istovarivahu znatne količine žita da podmire nedovoljnu unutrašnju proizvodnju.

Tim je manje trebala da bude logična i osnovana kratka osuda krematističke metode u jednoj civilizaciji gde je trgovina

Kritička ocena Aristotelove ekonomije

Iz dosadašnjeg izlaganja čini nam se da je Aristotelova misao više čisto političko-spekulativnog nego ekonomskog karaktera. Stoga se i mi moramo požaliti kao što su to već i drugi naučnici uradili, da nisu ni mnogobrojne ni opširne »kako bi ih mi želeli — posebne beleške o ekonomskim stvarima — sadržane u veličanstvenoj Aristotelovoj enciklopedijskoj konstrukciji. Kao i svi grčki mislioci on praznaje samo jednu doktrinu o državi u kojoj su etika, politika u pravom smislu reči i ekonomija raspoređene kao podjednake grane usko povezane a da se njihove granice oštro ne ocrtavaju«.

Stoga po ovom shvatanju ekonomija ne može biti shvaćena drukčije nego u ulozi ekstra ekonomskih ciljeva; ekonomija se upotpunjaje u moralu i u politici.

Pošto su socijalne konstitucije odredene od prirode, ustavljena vlast mora ići na ruku njihovom funkcionisanju posredstvom uzajamnog i harmoničnog sklada svih elemenata koji ih sačinjavaju.

Zato se Aristotelo kategorički izjašnjava protiv ukidanja privatne svojine i individualne inicijative i preteranog apsorbanja pojedinaca od strane države.

Ima u ovom shvatanju izvesan začetak teorija koje danas preovlađuju, tako da nije smelo govoriti o izvesnom modernizmu Aristotelovom, dok je korporativni princip prepustio pojedinca državi a obojicu istorijskoj stvarnosti kako se ona javlja politički organizovana.

Na osnovu Aristotelovog individualizma ostaje ipak jedan sistematski i optimistički naturalizam, kome bi se u svojoj osnovnoj konцепцијi mogao dodati rusovljev naturalizam koji je cvetao kroz dve hiljade godina i koji zaista nije bio tuđ onoj anti-storicičkoj koncepциji koja ostaje kao svedok jednog od najznačajnijih otstupanja u razvitku ekonomske nauke.

Aristotelo je nesumnjivo video u svoj složenosti problem koji se odnosi na ekonomsku aktivnost, ali njegova zalaganja su bila političke prirode i stoga nije mogao doći do bilo kojeg specifičnog produbljivanja pojmove.

On je bio među prvima koji su znali za ideju o dobrima iz kojih je shvatio i vrednost u svojoj dvostrukoj odredenosti upotrebe i razmene; isto je tako bez dubljeg ulaženja u stvar postavio probleme novčane, finansijske, demografske itd.

Kakvi su bili rezultati ovih ispitivanja sa strogo naučnog gledišta?

Opšta karakteristika koja se susreće u svim antičkim ekonomskim raspravama jeste apsolutni nedostatak organske veze

robom bila rasprostranjena i već su se našlučivale ekonomske umešnosti u oči svog ostvarenja, kao protekcionistički sistemi i monopoli.

Ali Aristotelo se nije mnogo držao logike jednog uskog ekonomskog ispitivanja, koliko dijalektike moraliste i političara za koga se ekonomska delatnost okončava i dopunjaje u etičkom cilju. U prvom delu *Etica Nicomachea* filozof zaista potpuno rešava ekonomski problem u svojoj etičkoj nužnosti i stavlja ekonomiju u nauci o sretstvima na prvo mesto. Što se tiče života sračunatog na koristi, ona je preteran život; jasno je dakle da bogatstvo nije dobro koje se traži: bogatstvo je jedna korisna stvar koja se traži u cilju nečega drugoga».

I onda kad je izgledalo da raspravlja naučne ekonomske pojmove, kao onaj o vrednosti upotrebe i o vrednosti razmene dobara, Aristotelo je zastao tako reći na socijalnom razmišljanju o samim dobrima, po kome su dobra mogla biti upotrebljena na zadovoljenje potreba njihovog sopstvenika ili ustupljena u razmenu za novac ili druga dobra. Ali u čemu se sastoji i kako se određuje vrednost dobara, u kojim se okolnostima ona troše ili razmenjuju, to su problemi koje Aristotelo nije uzeo da rešava i stoga njegovo istraživanje nije doseglo jedan strogo naučni karakter za ciljeve ekonomije. Dakle, rasmatranje o jednoj ekonomskoj delatnosti ostalo je i dalje kod Aristotela zamršeno u rasmatranju o jednoj opštoj političkoj aktivnosti.

Ova ekonomska delatnost koja sama po sebi nije bila predmet nauke bila je izvesno ipak jedan osnovni vid politike. Otuda stalno nastojanje oko što boljeg režima svojine i odnosa između stanovništva i dobara, koje dominira celom Aristotelovom politikom.

Nema nauke, ali su odnosi između ekonomije i politike postavljeni i shvaćeni nužno i u suštini; to je dovoljno da bi se opravdalo pozivanje na Aristotela, danas, kad je ekonomija našla u politici svoje pravo ostvarenje i sigurne temelje za povoljnije ponovno istraživanje svojih načela i svojih zakona.

Ako se još smatra da je Aristotelo imao velike zasluge što je utvrdio da je ustanova svojine tesno povezana za ustanovu porodice i da isto tako, nasuprot Platonu utvrdi da su osnovni pokretač ljudske aktivnosti interesi i strasti i da sa svim tim nije moguće prihvati jedan komunistički poredak koji uzima na sebe da uništi te pokretače; neka se ima u vidu još da se u celoj aristotelovskoj koncepciji podrazumeva stalno potčinjavanje pojedinca sa svojim interesima državi — koja ostvaruje jedno trajno i više dobro od dobra pojedinaca — može se lako izvesti da nije sasvim samovoljno ovo pozivanje na Aristotela, dok se nova ekonomija bezuslovno približava konkretnim istorijskim oblicima, nad kojima stoji država sa svojim političkim potrebama, iznad i osim ekonomskih.

Inv. br.
38457

~~SAVEZNO IZVRŠNO VEĆE
CENTAR ZA INFORMACIONU I
DOKUMENTACIJU DELATNOST~~

Inv. br. 356

SIGN.